

"UNUDULMAZ ULULAR" DA KİMLƏR VAR?

yaxud, "Xəzanda yaz gülləri" poemasının bəzi hissələri haqqında

Şəddat CƏFƏROV,
iqtisadiyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan və Rusiya Yazıçılar və
Jurnalistlər Birliklərinin üzvü,
Beynəlxalq Yazıçılar Birliyinin üzvü

I hissə

Ömrüm, günüm, yeni əməli fəaliyyətim kitablar arasında keçdiyindən oxucu - kitab münasibəti həmişə diqqətimdə olub. Axı zəka sahibləri, istedadlı insanlar kitabları cəmiyyət üçün yazırlar. Dövrümüzün mənəvi mühitini zənginləşdirmək, gələcək nəsillərin həyatını nurlandırmaq istəyi ilə qələmə alınan söz sənəti örnəkləri oxunmasaydı, onda həyat qaranlıq bürünmüş olardı.

Mənə elə gəlir ki, kitabın, sözün təsiri sayəsində insanlığın şərtlərini insanların özünə dikte etməsi sayəsində cəmiyyət öz ahəngini, harmoniyasını qoruyub saxlayır. Bəzən deyirlər ki, insanlar çox zalımlaşmış. İnsanlar bir-birinin həyatına vicdan əzabı çəkmədən qəsd edirlər. Kinonun, incəsənətin, ədəbiyyatın bu kütləvi qətlərin, müharibələrin qarşısını almaqda aciz olduğunu iddia edənlərin düşüncəsinə cavab olaraq deyirdim ki, eger insan ruhunun mənəvi qidası olan söz sənəti olmasaydı, bəlkə çayların şəffaf suları qırmızı rəngdə axardı.

Demək, bu və ya digər dərəcədə yazılan əsərlər insanların düşüncəsinə təsir göstərir. Bəlkə də İkinci Cahhan savaşıdan üzü bəri nüvə silahının açarına əl uzadılmaması müəyyən mənada elə insan ruhunun sağlamlığını qoruyan incəsənətin sayəsində mümkün olub. Mənim ədəbi mühitdə sözünə dəyər verdim sənət adamları az deyil. Ancaq son vaxtlar daha çox nəşr etdiyim kitabların mahiyyətinə varmağa çalışmışam. Bu baxımdan dostum Əli Rza Xələflinin həyat və yaradıcılığının ən müxtəlif tərəflərini özündə ehtiva edən bir sıra kitabları burada bəzi məziyyətlərinə görə yada salmaq istərdim.

Professor Yədulla Ağazadənin "Pirlər bulağından novatorluğa" adlı tədqiqat əsəri Əli Rza Xələflinin "Dağlarda duman qaldı" poemalar kitabının motivləri əsasında qələmə alınıb. Özü də müəllif tədqiq etdiyi yaradıcılıq örnəklərinin hər birinə

xüsusi həssaslıqla yanaşmış. Müəllif düşüncəsindən gələn sətiraltı fikirlərin açımına xüsusi diqqət yetirib. İndi hər kəs "Pirlər bulağından novatorluğa" tədqiqat əsərini sadəcə bir tanışlıq üçün vərəqləşə qətiyyətlə onu əlindən kənara qoymaz. Çünki professor Yədulla Ağazadə öz əsərini çox canlı bir üslubda qələmə alıb. Essevəri ədəbi-fəlsəfi düşüncələr müəllifin mənəvi mühitinin alt qatlarına eməkdə oxucuya bələdçilik edir. Mən deyirdim ki, əsərin dili ilə bağlı cazibə gücü var. Ayrı-ayrı məqalələr, söhbətlər şəklində qələmə alınıb. Hər bir söhbət təkə müəlliflə yox, həm də oxucu ilə həssas dialoq təsiri bağışlayır.

Mənim qənaətimə görə, professor Yədulla Ağazadənin "Pirlər bulağından novatorluğa" kitabı Xələfli yaradıcılığının əsl mahiyyətinə qapı açmaq gücündədir. Bu kitabdakı maraqlı obrazlar heç vaxt oxucunun yadından çıxmır. Cavadoğlu, Qaçaq Məlik, Kərəm, Salman Dönməz, Paşa bəy və atası... kimi maraqlı adlar, ünvanlar Azərbaycan xalqının xarakterini, təbiətini göstərmək baxımından çox dəyərlidir. Həmin obrazların hər birində xalqımızın uca insanı keyfiyyətlərindən müəyyən əlamətlər cəmlənib. Elə ona görə də həm Ə.R.Xələflinin "Dağlarda duman qaldı" poemalar silsiləsini, həm də bu kitabı həsr olunmuş professor Yədulla Ağazadənin "Pirlər bulağından novatorluğa" monoqrafiyasını dövrümüzün ədəbi örnəklərindən ən dəyərliləri kimi qəbul edir və yadda saxlayırıq. Zənnimcə, monoqrafiyanın Lənkəran Dövlət Universiteti tərəfindən dərs vəsaiti kimi nəşri də çox əhəmiyyətlidir və yeni nəsillərin oxucularının mənəvi mühitinin zənginləşməsinə bu kitabların əvəzsiz xidmətləri həmişə təqdir olunacaqdır. İndi mən Xələfli yaradıcılığının tədqiqinə həsr olunmuş digər əsərlərin də adlarını da çəkmə bilirdim.

Məsələn, Nəriman Mahmudun "Heyrətin çağırışı" tədqiqat əsəri də çox maraqlıdır. Məlumdur ki, Ə.R.Xələflinin poetik yaradıcılığında zəngin aforizmlər aləmi var. Yazıçı-publisist Nəriman Mahmud da onun yaradıcılığında bahar gülləri kimi cazibə yaradan aforizmləri seçib tədqiq etmiş, bu dəyərli fikir örnəklərinin mahiyyətinə diqqət yetirə bilmişdir. Nəriman Mahmudun tədqiqat əsərini adı "Heyrətin çağırışı" adlanır və bu təsadüfi deyil. Məlumdur ki, hər bir sənətkar onu heyrləndirən həyat hadisələrinin düşüncəsində əks olunan mahiyyəti əks etdirir. Xələfli də maraqlı həyat hadisələri ilə qarşılaşarkən heyretini ifadə edən söz sənəti örnəkləri yaradıb və Nəriman Mahmud da bu örnəkləri məhz "Heyrətin çağırışı" kimi təqdim edir. Şübhəsiz, gələcəkdə Əli Rza Xələfli yaradıcılığının daha geniş aspektində elmi araşdırmaları olacaq. Gələcək tədqiqatçılar ilk mənəvi kimi məhz haqqında danışdığım kitablarıdakı qənaətlərə əsaslanacaqlar.

Əlbəttə, ona görə bu barədə bir qədər ətraflı məlumat verirmək ki, həmin kitabları mən nəşr etmişəm.

İndi həmin kitabların ayrı-ayrı nüsxələrini öz kitabxanamda da mühafizə edib saxlayıram. Bilirəm ki, bu kitabların hər biri dəyərli fikir örnəkləridir.

Bu günlərdə mən Ə.Xələflinin çox maraqlı, dəyərli, poetik nümunələrlə zəngin olan daha bir kitabını nəşr etdim. Bu kitabın adı "Xəzanda yaz gülləri" adlanır. Həmin kitab haqqında sənətsünas tədqiqatçı Əkbər Əlioğlu və mən özüm də ilkin qənaətlərimizi yazmışıq. Amma burada elə maraqlı fəsillər var ki, ilkin qənaətlərdə bu barədə fikir və mülahizələrimizi bildirmək imkanı olmayıb. Buna görə də mən maraqlı tarixi məqamları özündə əks etdirən "Unudulmaz ulular" adlı bölməyə ayrıca münasibət bildirməyi yerində hesab etdim.

Əvvəla, Əli Rza Xələflinin poemalarını fərqləndirən bir neçə məqamı ayrıca qeyd etmək istəyirəm. Müəllif yazacağı mövzunun mahiyyətinə uyğun lirik bir şeiri düşüncələrinə giriş kimi qəbul edir. Və bu lirik şeirlər də mövzuya sıx bağlı olur. Başqa sözlə, müəllifin mövzu haqqında düşüncələrinin hansı o vqat üzərində kökləndiyinə güzgü tutur. "Unudulmaz ulular"ın əvvəlində verilmiş lirik şeiri buradaca oxucunun diqqətinə çatdırıram:

Könlüm, səndən istəyirəm var,
Doğrunu, düzü söz elə.
Sində bir ocaq qala,
Ürəyini köz-köz elə.

Ayrılıqda hər bişənin,
Dərdi ürəklər deşənin,
Şaxtaya, qara düşənin,
Qışını döndər yaz elə.

Hərəni aparar bir yol,
Durma, yeri lap yolda ol.
Sevincini beş əllə böl,
Dərdin payını az elə.

Dəm sazı da, qəm sazı da,
Bizimkidir avazı da,
Bir məktubdur hər yazı da,
Oxuyarlar sən yaz elə.

Könlüm, seyrə çıx çölümə,
Kəpəzime, Göygölümə,
Hərdən baxıb gül ölümə,
Gəlsin, adına naz elə.

Mən uca sözdən danışdım,
Ocaqdan, közdən danışdım,
Doğrudan-düzdən danışdım,
Yolumu haqdan düz elə.

Yaşadın az-çox yaşını,
Öpdün yurdun qəm daşını,
Xələfli, dik tut başını,
Hərdən kəfini saz elə.

Mən bilərəkdən bu lirik şeiri ayrı-ayrı hissələrə ayırmaq təhlilə çəkmədim. Çünki lirik şeirlərdə oxucunun ruhuna təsir daha çox onun bütöv təqdimatından keçir. Buradakı çox incə məqamlar müəllifin daxili mühitindəki əzablı yaşantıların bəhrəsi kimi araya-ərsəyə gəlib. Müəllif doğrunu, düzü söz eləməyi, şaxtaya, qara düşənin qışını döndərib yaz eləməyi, yaxud, dərdin payını sevinci bölməkdə müqayisədə xəsisliklə

ayırmağı özünün mənəvi borcu kimi təqdim edir. Bir sözlə, ümumi həyat düşüncələrini əks etdirən bu şeirin mahiyyətindəki o vqat bütövlükdə cəmiyyət qarşısında özünün mənəvi borcunu dərk edən şairin düşüncələri kimi araya-ərsəyə gəlir.

Bundan sonra müəllif əsas mətləbə keçid alır. Elə ilk misralardanca məlum olur ki, bir çoxu artıq əbədiyyətdə olan müəllimlərini xatırlayacaq. Onların dövrünə görə müteərəqqi düşüncələrini, tələbələrin həyatına hansı cəhətdən təsir etmək güclərini göstərməyi öz yazısının məzgi kimi nəzərdə tutur:

*Ruhunuz aram olsun, mənim müəllimlərim,
Adınıza bağlıdır tale yolum, qədər.*

*Sizdən işıq almışam qaranlıqdan keçməyə,
Sizdən ölçü götürdüm yaxşı-pisi seçməyə.*

*Çətindir dövrümüzdə doğru, düzü yaşamaq,
Asan deyil dərd yükü, ağır, acı daşımaq.*

*Yetmiş gəlib yetdim qamlar məni yəsa də,
İztirablar yolumu kəssə də, əyləsə də.*

*Oxuduğum illərdə nə öyrəndim, götürdüm,
Sizdən əziz pay kimi nasillərə ötürdüm.*

*Əziz müəllimlərim, sözünüz mənimlədir,
Ocağınız, odunuz, sözünüz mənimlədir.*

*Hərdən dara düşəndə adınıza güvəndim,
Sizdən gələn yaddaş, yadınıza güvəndim.*

*Məntiqiniz, hökmünüz vuruşda silahımdır,
Sizin günəş nurunuz yenə də sabahımdır.*

Beitlər müəllifin öz ustalarına, müəllimlərinə olan ən xoş xatirələrini ümumiləşmiş əks-sədalara kimi üzə çıxır. Hər bir beyitdə klassik ənənələrə uyğun fikir bütövlüyünü görürük. Bu bütöv düşüncə elementlərinin məgzinə toplanmış bir çox hallarda aforizmlər, hikmətlər səviyyəsinə olan məqamlar oxucu yaddaşına asanlıqla yazılır. Müəllifin qeydlərindən aydın olur ki, o, müəllimlərinə nəyi öyrənsə, yaxşı nəyi götürübsə, bunları öz düşüncəsində gizləyib saxlamayıb; bəli, nəyi götürübsə, hamısını özündən sonrakı nəsillərə ötürməyə çalışıb.

Ümumiyyətlə, ustalıq səccərəsində mənəvi əlaqələrin davamlılığı həmişə tədqiqatçılar tərəfindən yüksək o vqatla təqdir olunur. Biz Füzulinin lirikasındakı bir çox məqamların davamını özündən sonrakı nəsillərin yaradıcılığında duyuruq, görürük. Eləcə də, Füzulidən sonrakı ustad sənətkarlar da öz ustalarından öyrəndiklərini yeni nəsillə ötürürlər. Beləliklə, varislik qırılmaz. Seyid Əzim Şirvanidə davam edir, Seyid Nigaridən yeni məzmun kəsb edir, nəhayət, Əliğa Vahiddə biz qəzəl janrının dil təmizliyi ilə necə pərvazlandığını da şahidi oluruq.

Bundan sonra müəllif müəllimlərini xatırlayır. Yaddaşında iz buraxmış ayrı-ayrı görkəmli alimlərin - pedaqoqların Azərbaycan məfkurəsinin yaşadılması yolundakı fədakar xidmətlərini necə sözə gətirdiyini müşahidə edirik.

(Davamı 11-ci səhifədə)

(Əvvəli 10-cu səhifədə)

Azərbaycan tarixinin çox qədim dövrlərini tədqiq etmiş Yusif Yusifovun xatirəsi bu gün də yüksək ehtiramla anılır. O, Şumer dövrünün tədqiqatçısı idi. Elam mədəniyyətini mükəmməl şəkildə öyrənmiş və bu barədə monoqrafiya yazmışdı. Biz bu görkəmli alimin tədqiqatlarının dəyərini Qarabağ uğrunda savaş başlanarkən bir daha hiss etdik.

Ermənilər bütün dünyaya təbliğatla az qala inandırmışdılar ki, türklərin yeri-yurdu yoxdur, onlar vəhşi kəçərlərdir. Ancaq Yusif Yusifovun tədqiqatları Şumerdən üzü bəri Qafqaza qədər ərazilərdə türklərin aborigen olduğunu sübut edirdi.

Müəllif maraqlı məqamlara diqqəti yönəldir. O, Yusif Yusifovun xidmətlərini yada salır və çox böyük səmimiyyətlə və yüksək istəklə bildirir ki, qədim Xankəndi şəhərində bu görkəmli alimin adını daşıyan mədəniyyət mərkəzi, küçə, lap elə heykəli olsa, gələcək nəsillərin yaddaşına xüsusi təsir mənbəyi olar:

Bizim Yusif Yusifli qədim şumerdən gələn,
Sirləri özü kimi tapılmazdı bir bilən.

Azərbaycan tarixi... daş-daş dilə gəlirdi,
Mənalər güllənirdi... bülbül gülə gəlirdi.

Şumerdən gələn yolu fikir-fikir açdı,
Elamin üzərində günəş kimi saçdı.

Adı Yusif - özü də adından ucadaydı,
Məntiqində sözü də dadından ucadaydı.

İnqilab doxsanına silahsız gəlməmişdik,
Xam-xəyallar içində xallanıb gülməmişdik.

Böyük alim zəkası işıq verdi bizlərə,
Qaranlıq tarixləri döndərdi gündüzlərə.

Hər vaxt onunku bildim, əlimdə qələmi də,
Varlığında yol gedir sevinci, ələmi də.

Xankəndinin qəlbində adına heykəl olar,
Nəsillərə görk olar, pozulmaz, yadda qalar.

Bakıda bir küçenin adına qıymasaq da,
Qəlbimizdə heykəlsən, biz heykəl qoymasaq da.

əvvəlki olayları hərfi-hərfinə yazıya gətirsin. Amma hər halda müəllif yaddaşında iz buraxmış abidə insanlarla bağlı xatirələrini canlılığı ilə poemaya gətirməyə çalışır. Bu mənada poemanın ən maraqlı səhifələrindən biri də İsmayıl Şıxlıya həsr olunmuş ədəbi lövhədir:

İsmayıl Şıxlı gəlir, ürəyimiz döyünür,
Qürurlu nəzərləri bizə baxıb öyünür.

Antik ədəbiyyatdan mühazirə oxuyur,
Hər adın mənasını ilmə-ilmə toxuyur.

Qəlbimizdə od yanır, Anteyin gücünə bax,
İgidin qüdrətinə, torpağın öcünə bax.

Ruhumuzda canlanır Ellinlərin zamanı,
Məna-məna çözümlər yenilməzlik gümənli.

Ərlərin Antey gücü Qarabağda göründü,
Qarabağın dağları al bayrağa büründü.

Homerin, Hesiodun düşüncə savaşını,
Həyat bizə göstərdi qorxunc Tantal daşını.

Biz İsmayıl Şıxlının öyrətdiyi sirləri,
Zaman-zaman dərk etdik örtülü fikirləri.

Yazdığı əlaların nəşəsi mənimlədir,
Yaddaşımızda yaşayan xoş günüm, dəmimlədir.

Avtoqraf yazdı mənə ayrılıq zamanında,
Yazmışdı necə görür zənnində, gümənində.

Sən məşhur olacaqsan, bilirəm, inamlı ol,
Sözündə, əməlinde inamlı, davamlı ol.

Qorudum ustadımın məndən keçən yolunu,
Eşq ilə dolu badə, sevgi içən yolunu.

Saxladım düşüncəmdə əlvən naxışlarını,
Görürəm gəl-gəl deyən qartal baxışlarını.

Yaddaşımızda kimliyi karvan yolu daşıyır,
Kamilliyin, mərdliyin heykəl ömrü yaşayır.
Müəllif bu poetik düşüncələrdə Azərbaycan ədəbiyyatının mükəmməl klassik janrı məsnəvinin tələblərinə uyğun mövzunu mükəmməlliyi ilə poetik duyğularla əks etdirir. Maraqlıdır ki, həmin illərdə artıq İsmayıl Şıxlı Azərbaycan

düşmənlər tapdığından azad edən oğullar məhz Anteyə təmsal tutulur. Homer, Esiot, diər qədim yunan sənətkarları "Xəzanda yaz gülləri" poemasında sinema lövhələri kimi oxucunun gözləri önündən keçir. Yadda qalan hadisələrdən biri də İsmayıl Şıxlının ona avtoqrafla bağlı kitabıdır. Hətta avtoqrafın məzmununu da verir. Demək, İsmayıl Şıxlı həssas bir müəllim kimi tələbəsinin gələcəkdə necə məşhur olacağını, xalq kütlələri tərəfindən seviləcəyini də qabaqcadan duymuş və bunu öz avtoqrafında ifadə etmişdir.

Müəllif yazdıqca vəcdə gəlir. Xatirələr canlanır. Ayrı-ayrı lövhələr gözələrinin önündən keçir. Özü demiş, unudulmayan uluların ən qüdrətli nümayəndələrini bütün canlılığı ilə görür və öz müəllimlərini obrazlaşdırmaqdan sanki zövq alır. Biz yeni obrazlar sırasında görkəmli ədəbiyyat tarixçisi, folklorşünas alim Fərhad Fərhadovun obrazı ilə qarşılaşır, onun təbiətini əks etdirən lövhələri maraqla izləyirik:

Söz axarı qəlbimdə dağ çaydır, çağlayır,
Hərdən sakit axsa da, hərdən güllür, ağlayır.

Unudulmaz ulular yoluyam qətiyyətin,
Sizə tərəf qayıtmaq, sizdən getmək də çətin.

Bizim Fərhad müəllim... inamında dağ yaran,
Hökmündə, kəsərində zaman yaran, çağ yaran.

Qüdrətli kişi idi, sözü bütöv, mərdanə,
Sözləri inci-inci, fikrəri dürdanə.

Hərdən yumşaq olsa da, hərdən də sərtləşərdi,
Hərdən də ata kimi bizimlə dərdləşərdi.

Ədəbiyyat tarixi, orta çağın sözünü,
Yığdırdı qəlbimizə ocağını, közünü.

Nitqinin axarında ustadları görürük,
Canlanan insanları, çox adları görürük.

Gözümüzün önündən Nizami gəlib keçir,
İsgəndər, Xosrov Pərviz, Bəhram-Gur gülüb keçir.

Kişi Fərhad olurdu Bisutunun yönündə,
Bir aşiqə dönürdü gözəl Şirin önündə.

Qəsidənin tacını verərdi Xəqaniyə,
Qürur ilə deyərdi halaldı Xəlqaniyə.

"UNUDULMAZ ULULAR"DA KİMLƏR VAR?

yaxud, "Xəzanda yaz gülləri" poemasının bəzi hissələri haqqında

Atasının yolunda Nailə Yusif qızı,
Cəfəqəş davamçıdır, taleyidir bu yazı.

"Xəzanda yaz gülləri" xatirə poemasını oxuyarkən əsərin bir maraqlı cəhəti də diqqətimi cəlb etdi. Müəllif ustadları haqqında danışır, nəhayət, yekunda haqqında danışdığı ustadın davamçısının da adını unutmur. Elə təqdim olunan beytlərdə biz Nailə Yusifqızının adını görürük. Müəllifin mətnindən aydın olur ki, o atasının yaradıcılıq irsini qoruya bilir. Həmin irsin yeni dövrün tələblərinə uyğun təzədən nəşr olunması üçün zəhmətlərini əsərgəmir. Əlbəttə, Nailə xanım Yusif müəllimin qızıdır. Və mən inanıram ki, o təkə atası olduğuna görə yox, məxsusi olaraq Azərbaycan tarixi ilə bağlı olan məqamları ona görə əzizləyib yenidən nəşrinə çalışır ki, bu materiallar bilavsiyə xalqımızın taleyi ilə bağlıdır.

Azərbaycan xalqının tarixi keçmişini ləyaqətlə öyrənən, fədakarlıqla araşdıraraq alimlərin xatirəsinə hörmət və ehtiram bundan sonra da diqqətdə saxlanılmalıdır. Çünki Azərbaycan xalqı son otuz ildə çox ağır məhrumiyətlərə, faciələrə düçar oldu. Erməni faşistlərinin mənfəyinə xidmət edən tədqiqatlar tariximizə böhtanlar atmağa çalışdılar. Məhz bu səbəbə görə təkzibolunmayan tarixi həqiqətləri özündə əks etdirən tədqiqat əsərləri məhz Nailə Yusifqızı kimi varislərin sayəsində yenidən fikir dövriyyəsinə gətirilməlidir.

Müəllifin 70-ci illərdəki tələbəlik dövrü ilə bağlı xatirələri çox zəngindir. Əlbəttə, indi müəllifdən tələb etmək olmaz ki, 50-55 il bundan

cəmiyyətdə yaxşı tanınırdı. Onun "Dəli Kür" romanı bütün Azərbaycan oxucularının, xüsusilə tələbələrini, gənclərin çox həvəsle mütaliə etdiyi bir əsər idi. Hələ üstəlik o dövrdə "Dəli Kür" romanı bədii film kimi də çəkilməmişdi.

"Xəzanda yaz gülləri" poemasında müəllifin gənclik illərinin duyğularını əks etdirən lövhələrdə oxuyuruq ki, onlar necə həyəcanla, ürək döyüntüsü ilə auditoriyada İsmayıl Şıxlını gözləyirlər. Ən əsası odur ki, gənclərin gözlədikləri məqam gəlib çatır və onlar elə öz istəklərinə uyğun təsəvvür etdikləri böyük şəxsiyyəti bütün əzəməti ilə öz qarşılarında görürlər. Əlbəttə, İsmayıl Şıxlının təmsalında biz Qazax Müəllimlər Seminarıyasının məzunlarının xalqın maariflənməsi yolunda hansı fədakarlıqları göstərdiklərini də təsəvvür etmək mümkündür. Əslində İsmayıl Şıxlı da məsnəvi olaraq həmin seminarıyanın məzunu idi.

Birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, İsmayıl Şıxlı öz obrazında Azərbaycanın məsnəviyyat tarixini əks etdirirdi. O, dünya ədəbiyyatının, xüsusilə qədim yunan ədəbiyyatının ən mahir bilicisi kimi öz tələbələrini fikir, düşüncə aləminə sirlər qapısı açdı.

Beytlər dəyişdikcə antik ədəbiyyatın ən maraqlı obrazları gözlərimiz önündə canlanır. Anteyi müəllif xüsusilə fərqləndirir. Qədim yunan əsərinə görə Antey öz gücünü torpaqdan alırdı. Müəllif çox ustalıqla Antey tipli Qarabağ qəhrəmanlarının güc mənbəyini doğma torpaqda görür və qələbəmizin rəhni kimi doğma torpağı

Nəsimidə kövrəlib dolardı aram-aram,
Bir dərin ah çəkərdi... göynədi yaram, yaram.

Cavidanname qaldı Nəimi edamından,
Söz qalar, hikmət qalar əqidə adamından.

İndi Rəhim Əliyev Nəimi övladıdır,
Kitab-kitab sirlərin ünvanıdır, adıdır.

Bizim Fərhad müəllim yaşayır əsillərdə,
Bir Fərhadlıq gücündə görünür nəsillərdə.

Yuxarıda qeyd etdik ki, müəllif görkəmli tarixi şəxsiyyətlər, yəni alimlər kimi xarakterizə etdiyi müəllimlərinin məsnəvi irsinin davamçıları da unutmur. Burada da biz Fərhad müəllimin həm pedaqoji ustalığını, həm ədəbiyyat tarixi ilə bağlı dəyərli tədqiqatlarının məğzini hiss edirik. Müəllifin təsvirlərindən görüldüyü kimi Fərhad müəllim çılğın təbiətli, mühazirə oxuduğu mövzunun xarakterinə uyğun ovqatı dəyişən müəllim olub. Nizamidə müdrik, Xəqanidə üyankar, Nəsimidə edam qüruru, Nəsimidə həssas hazırcavablı... kimi keyfiyyətləri sanki özündə əxz edir, görkəmli tarixi simaları öz təbiətindən təzahür etdirirdi. Burada da biz Nəimi, Xəqani tədqiqatçılarının obrazları ilə qarşılaşırıq. Müəllif görkəmli alim Rəhim Əliyevi yada salır. Sanki Fərhad müəllimin məsnəvi varisi kimi onu gördüyünü qeyd edir.

(Davamı 12-ci səhifədə)

(Əvvəli 11-ci səhifədə)

Fərhad müəllimin 70-ci illərin mənəvi mühtiməni əks etdirən zəngin ələmi onun tədris etdiyi obrazların yaddaşlara həkk olunması üçün əsas olub. O, bütün varlığı ilə Nizamini ustadlar ustası, Azərbaycanın fəxri, türk ruhunun ən güclü ifadəçisi kimi xarakterizə etməsi sonrakı dövrlərdə tədqiqatçıların Nizami uğrunda mübarizəsi üçün ilham mənbəyi oldu. Müəllif poemanın məsnəvi ilə zintənlənən səhifələrində çoxseriyalı film mənzərəsi yaradır. İsgəndəri, Bəhrəm Guru, Xosrov Pərvizi... gözlərimizin önündən keçən tarixi simalar kimi qavrayırıq.

Bütün hallarda böyük müəllimlər öz yetirmələrinin yaddaşında çox qürurlu, yenilməz abidələr kimi əbədiləşir.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli ədqiçatçılarından biri də Məmməd Məmmədov idi. O da ahəngdar mühazirəsi, məntiqi mühakimələri ilə yetirmələrinin yaddaşında əbədiləşmiş ziyalılarımızdan biri kimi poemada xüsusilə xatırlanır. Məmməd müəllimin öz tələbələrində necə həssaslıqla və ən başlıcası xüsusi tələbkarlıqla yanaşması onun təbiətinin ən xarakterik cizgilərinin göstəricisi olub. Müəllif məhz bu keyfiyyətləri çox ustalıqla yazıya gətirir. Hələ o dövrdə biz Məmməd müəllimin Hüseyin Cavidə necə böyük sevgi bəslədiyinin də mənzərəsini məhz bu əsər vasitəsi ilə təsəvvür edə bilirik. "Xəzanda yaz gülləri" poemasının Məmməd müəllimə həsr olunmuş səhifələrində XX əsrin əvvəllərində yüksək ədəbi fəaliyyət göstərmiş görkəmli ziyalıların obrazları yada salınır. Xüsusilə Hüseyin Cavid ayrıca xatırlanır.

Ustadını ruhunda yaşadar dostum Təyyar, Sevinirəm hələ də ağıllı varislər var.

Biz "Unudulmaz ulular" adı ilə təqdim olunan parçanı təhlil etdikcə, bəzi məqamlara diqqət yönəltmək üçün mahiyyətə vardiçə ələ məsələlərlə rastlaşırıq ki, uzun müddət düşüncəmizdən ötüb keçmir. Müəllif yerinə görə, məqamına görə maraqlı fəlsəfi düşüncələrlə həyat, cəmiyyət haqqında müəyyən fikirlər ifadə edir. Xüsusilə İblisi xarakterizə edən beytləri həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil. Yaxud, H.Cavidin məşhur "Azər" poemasını müəllif diqqətə çəkir. Burada Hüseyin Cavidə olduğu kimi Azərin Gündoğar ölkəsindən olduğunu xatırladır.

H.Cavidin XX əsrin əvvəllərində nəşr olunmuş ilk poetik kitablarının adlarının çəkilməsi də təsadüfi deyil. Sanki oxucuya diktə olunur ki, əgər Hüseyin Cavidə dərk etmək istəyiriksə, onun poetik yaradıcılığının ilk mərhələsini, xüsusilə "Keçmiş günlərdən", "Bahar şəbnəmləri" kimi əsərlərini mütləq öyrənmək vacibdir. Çünki bu əsərlərlə H.Cavidin poetik ruhunu daha asan qavramaq olur.

Müəllif Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun məzunu olub. O vaxt indiki Dövlət Pedaqoji Universiteti İnstitut idi. Bu İnstitutun Azərbaycan maarifçiliyinin tarixində xüsusi yeri var. Azərbaycanın çox böyük elm, mədəniyyət xadimləri məhz bu İnstitutun divarları arasında pərvəriş tapıb. Aydınır ki, quru divarlar xatirə üçün həyəcan doğursa da, dövrün mahiyyətini canlı obrazla əks etdirə bilir. Bu mənada biz əsərdə bir sıra görkəmli pedaqoji alimlərin adları rastlaşırıq. Kamal Qəhrəmanlı, Azər Zeynal (Hüseynov) kimi alimləri necə yaddan çıxarmaq

70-ci illərdən üzü bəri əlli ildən çox vaxt keçib. Müəllif bu illərdə öz müəllimini unutmayıb, onunla həmişə yaxın təmasda olub. Yubiley tədbirlərində, kitablarının təqdimatında Q.Kazımov səmimiyyətlə çıxışlar edib, maraqlı xatirələrini danışib. Hətta yarızarafat, yarıgerçək bir acı xatirəni də yada salıb. Ona oxuduğu dövrdə iki dəfə "dörd" qiyməti yazılıb və onun birini Q.Kazımov yazıb. O da öz tələbəsinin gördüyü işləri təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlib ki, vaxtı ilə ona qarşı olan haqsızlığı indi düzəltmək lazımdır. Əlbəttə, burada bir qədər olub-keçmiş hadisəyə obrazlı münasibət də duyulur. Bu hadisəni də Xələfli "Xəzanda yaz gülləri" poemasının maraqlı mövzularından birinə çevirir:

Ancaq Qəzənfər Kazım bir "yaxşı" yazdı mənə, İkinci "yaxşı" dağı yara vurdu sinəmə.

Qızdırma, od içində gəlmişdim imtahana, Şərhe lüzum görmürəm burda sözü duyana.

Üçüncü sualda mən axsadam, düzü, bir az, Xahiş üçün sürüdüüm ağzımda sözü bir az.

Əlavə sual üçün istəyim daşa dəydi, Qəzəbləndi... əsəbi, hirsli lap başa dəydi.

Daha çətin sualla güzəştə yer qoymadı, Nə isə... uzatmıram, gördüm məni duymadı.

Aspiranturaya da zəmanəti vermədi, İstəklərim ilk bahar çiçəyini dərmədi. İndi olub keçmiş hadisənin mahiyyətinə bütün detalları ilə varmaq mümkün deyil. Amma hər halda bu hadisə poema müəllifinin yaddaşında dərin iz buraxdığı üçün indi də bizim oxu materialı-

"UNUDULMAZ ULULAR"DA KIMLƏR VAR?

yaxud, "Xəzanda yaz gülləri" poemasının bəzi hissələri haqqında

Biz müəllifin varisləri unutmamaq ənənəsinə burada da rast gəlirik. O, Məmməd müəllimin yetirməsi kimi bu gün məşhur alim olaraq tanınan Təyyar Salamoğlu xatırlayır. Həqiqətən, indiki nəsillər Məmməd müəllimi görməyib, tanımır. Amma onun bir çox xüsusiyyətlərini yetirmələrinin təbiətində sezmək mümkündür. Beləliklə, biz yaşarı obrazları həm öz təbiətləri ilə, həm də yetirmələrinin təmsalında sanki realılıqla görə bilirik:

Hələ Məmməd müəllim... meyar ona həqiqət, Düzükdə, doğruluqda bir ecazkar təbiət.

Ustadı həyatımın hər çağında görürəm, Yetirməsi Təyyarın varlığında görürəm.

Bir həyat məktəbiydi, sözübütöv, həqiqət, Məmməd müəllim adlı əyilməyən təbiət.

Hərdən dostum Təyyarla yada salıb anırıq, Ustadı canımızda yenə canlı sanırıq.

Danışırım Təyyara verdiyi sualları, Gətirirəm yaddaşa dad verən xəyalları.

Caviddən nə bilirsən - soruşdu imtahanda, Dedim Cavid əbədi yaşayacaq cahanda.

Yaşadıqca dünyada İblisin qəhqəhəsi, Ona cavab verəcək Cavidin yanan səsi.

Sözümdə dil açdıqca ilk "Bahar şəbnəmləri", Çırpınır misra-misra həyatın dönəmləri.

"Keçmiş günlər"dən gəldi "Azər" də Gündoğara, Ayna tutdu sözündə Xəzər də Gündoğara.

Dəyişən fəsillərin izi itmir həyatda, Dəyişən nəsillərin sözü bitmir həyatda.

Hər mükəmməl şəxsiyyət Vətənin sərvətidir, Yaşayan insanlığın ölməyən hörmətidir.

olar?!

Müəllif, doğrudur, bu obrazlara qismən az yer verir, amma ələ ifadələr işlədir ki, biz onların fədakar ziyalı obrazlarını tam təsəvvür edə bilirik: Kamal Qəhrəmanlıni heç unutmamaq olarmı, Azər Zeynal yazıdan düşüb kənar qalarmı?

Unudulmaz ulular qəlbimdə canlı, diri, "Ələ"larla yaşayır yaddaşında hər biri.

Məlumdur ki, müəllif oxuduğu ali məktəbi yüksək qiymətlərlə bitirib. Ancaq onun təhsil yolu heç hamar və rəvan olmayıb. Bir çox hallarda sanki macərə xarakterli hadisələr də onun həyatına təsir göstərmiş. Biz poemada belə məqamlarla rastlaşırıq. Doğrudur, bəzən bu hadisələrin acı təəssüratı da unudulmur. Amma müəllif həmin hadisələri qələmə alarkən subyektivliyini qorumağa çalışır. Bütün gücü ilə doğrunu məhz həqiqətə uyğun təsvir edir. Azərbaycan dilçiliyində çox tanınan məşhur simalardan biri də professor Qəzənfər Kazımovdur. Onun dilimizin tarixi ilə bağlı tədqiqatları çox dəyərlidir. Dilimizin 5000 illik tarixini əks etdirən çox dəyərlı elmi əsərləri var. Onu da deyim ki, Qəzənfər Kazımov həm də çox prinsiplı, yüksək duyuma malik tənqidçi ədəbiyyatşünasdır. Onun çoxcildli "Dil, tarix, poeziya" tədqiqatı müasir ədəbiyyatımızın ən dəyərlı nümunələrinin təhlilinə həsr olunub. Onu da ayrıca qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatda komizm məsələlərini də Qəzənfər Kazımov ilk dəfə araşdıran alimlərimizdəndir. Bir sözlə, onun ədəbi-bədii sözümüzü, xüsusilə poeziyamızı yüksək təhlil müstəvisinə gətirən tədqiqat əsərləri müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı tədqiqatlarından hesab olunur. Demək olar ki, ələ bir istedadlı, görkəmli sənətkarımız yoxdur ki, Qəzənfər Kazımov onun haqqında söz deməsin, onun yaradıcılığını təhlilə çəkməsin. Müasir poeziyamızda və ədəbi tənqidimizdə "Xəzanda yaz gülləri" xatirə-poemasının müəllifinin də kifayət qədər payı var. Onu da deyim ki, onun ədəbi-tənqidi məqalələrində Qəzənfər Kazımovun sənət düşüncələri, ədəbi-tənqidi kitabının ustad təsiri bu gün də hiss olunur.

mıza çevrilmiş hadisə kimi diqqətimizi çəkir. Tələbə gündəlik seminarlarda, mühazirələrdə fəallığını göstərmiş. Müəyyən mərhələyə qədər də yaxşı hazırlaşmış. Ancaq imtahan vaxtı xəstələnib. Qızdırma içində imtahana gəlib. Təəssüf ki, müəllim bunu nəzərə almayıb. Biz mətni oxuyarkən hadisənin real təsvir olunduğuna inanırıq. Bu da müəllifin öz müəlliminə münasibətində qərəzli inciklik daşmadığını göstərir.

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, Xələflinin həyat yolu o qədər də rəvan olmayıb. O çox sarsıdıcı həyat hadisələri ilə qarşılaşıb. Sonralar da müəyyən maneələr, əngəllər olub. İnstitutu bitirdiyi ildə aspiranturaya qayıdış üçün verilən zəmanəti də ondan əsirgəyirlər. Bu da, əlbəttə, bir qədər romantik əhvalı gənc üçün çox pis təsir edir və uzun müddət geri qayıtmayıb. Sonralar da müəyyən problemlər, çətinliklər olub. Amma əsas odur ki, o, həyatda öz yerini tapa bilib. Ən başlıcası, Qəzənfər müəllimlə ustad-yetirmə münasibətləri ən yüksək mənəvi doğmalığ mərhələsinə çatıb:

Sonralar da əngəllər yollarıma daş yığdı, Özü vəccis adamlar bəxtimi çaş-baş yığdı.

İnadımdan dönmədim, yazı tələyim oldu, Yuxusuz gecələrim mənim ələyim oldu.

Bir gün Qəzənfər Kazım özü bəyan elədi, "Qiymətini düzəldim...", düzü ayan elədi.

Yüzdən çox kitab yazdım, kimliyimi bilsinlər, Qoy insanlar işıqla ədalətə gəlsinlər.

Həyatda uca tutsaq uluları, ulunu, Tanrı bizə göstərar böyüklüyün yolunu. Müəllif beytdən beytə keçdikcə ifadələrinin zərifliyinə, səmimiyyətinə xüsusi diqqət yetirir. Sanki hər sözdə, hər misrada öz məsuliyyətini hiss edir. Çalışır ki, indi ömrünün ahıl çağlarını yaşayan müəlliminin xatirinə dəyən, onu incidən heç bir ifadə işlətməsin.

(Davamı 13-cü səhifədə)

(Əvvəli 12-ci səhifədə)

Onu da deyim ki, Qəzənfər Kazımov uzun illərdir ki, "Kredo" qəzetinin redaksiya heyətinin üzvüdür. O dəfələrlə öz yazılarında qeyd edib ki, Azərbaycanın çox böyük alimlər ordusunun özünü yarıdıcılıqda tapmasında "Kredo" qəzetinin əvəzsiz xidmətləri olub. O daha sərrast ifadə edərək deyir ki, "Kredo" bizi tanıtdığı kimi, biz də "Kredo"nu tanıtdıq. Uzun illər ərzində biz qəzetin səhifələrində Qəzənfər müəllimin dəyərli tədqiqat yazıları ilə rastlaşmışıq. Hətta hiss olunur ki, ən çətin məqamlarda Xələfli qəzetin problemlərini öz müəllimi ilə müzakirə edir, çıxış yollarını birgə axtarırlar. Əlbəttə, mən özüm də redaksiya heyətinin üzvü olduğum üçün bu məsələlər haqqında kifayət qədər məlumatlıyam. Qəzənfər müəllim özü də təsdiq edir ki, bu gün "Kredo" qəzeti Əli Rza Xələfli yaradıcılığı üçün çox möhtəşəm bir tribunadır. Xələflinin demək olar ki, bütün yaradıcılığı birinci olaraq işıq üzünə görünür, oxuculara ünvanlanır və hər kəs onun zəngin yaradıcılığı ilə məhz bu qəzetlə tanış olur.

Görünür, elə bu tədqirlərə görə müəllif öz müəllimliliyi bu gün də fəxrətlə "pirim, ustamın" deyə təqdim edir. Hətta onu Qarabağın çox qürurlu, çox vüqarlı dağları ilə müqayisə edir. Ziyarət, Gordubaba, Diri dağı kimi təbiət abidələrinin təmsalında biz Qəzənfər müəllimin möhtəşəm obrazını görürük:

Qəzənfər Kazım indi böyüklükdə pirimdir,
Ucalıqda dağlarcan, Gordu baba, Dirimdir.

Dilimizin tarixi ruhunda çiçəklədi,
Uzun ömür payını elmində gercəklədi.

Dirili Qurbanidən yazdıca sirlər açdı,
Yurdumunun keçmiş işıq oldu, nur saçdı.

Üstümdə osirdi xozan yarpağı kimi,
Bizə tapar verirdi votan torpağı kimi.

Pambıq vaxtı gecələr yatmır, oyaq olardı,
Dolanar dörd tərəfi, ayıq-sayaq olardı.

Məni doğma bilirdi, suruşardı halımı,
Birca nəzərlə baxıb duyardı əhvalımı.
Mətn özü təlqin edir ki, biz burada Mürsəl He-

insanların etibar, döyanət, sədaqət hissələri haqqında fikirləri tam aydın başa düşülür.

Təsvislərdə biz Mürsəl müəllimin pambıq yığımında rəhbərlik missiyasını da görə bilirik. Maraqlıdır ki, hətta Mürsəl müəllimin gecələr yatmır, gəncləri göz bəbəyi kimi qoruyur. Gənciyin oldu çağlarını yaşayan qızların, oğlanların arasındakı münasibətin qorunması üçün demək olar ki, bütün varlığı ilə bir keşikçi kimi görünür. Maraqlıdır ki, tələbəsi sorusur ki, ay müəllim, sən gecələr yatmırsınız? O da öz tələbəsinə cavab verir ki, bir gün sən də ata olarsan indi mənəm nə üçün yatmadığımı səbəbini bilərsən.

Müəllifin bu yerdə elə maraqlı yaşamaqları var ki, təkə bir ifadə ilə biz Mürsəl müəllimin məna və mühitindən nələ keçdiyini elə həmin ifadənin mahiyyətində qavrayırıq:

Müəllimlik özü də gənciyə zəmanətdir,
Sizlərdən hər birinizi bizlərə əmanətdir.

Neyləyim, necə yatım, adınız söz gələr,
"Od - pambıq" məsələsi... çöldən xain göz gələr.

Cürük istək daşın bilməldi vəz varıq,
Qoruq-qaytaq bizimdir, yad kimsə buraxmarıq.

Səsindən qor alırdıq, ocaq olub yanmağa,
Xəyalları uçurduq zirvələrə qonmağa.

Qartal kimi görülen igid görkəmi vardı,
Deyərdin qoç Koroğlu Ağ qayadan baxardı.

Bir nəsnə yayınmazdı qırğı baxışlarından,
Namus üçün keçərdi dövlətdən, varından.

Sonralar da hər zaman nəzəri üstümdəydi,
Qəlbimin hərərəti canımda, istimdəydi.

"UNUDULMAZ ULULAR"DA KİMLƏR VAR?

yaxud, "Xəzanda yaz gülləri" poemasının bəzi hissələri haqqında

Ustad Qəzənfər Kazım türkün dil butasıdır,
Bizim "Kredo"nun da mənəvi atasıdır.

"Kredo" qəzeti bir tribuna olaraq türk mənəvi mədəniyyətin qorunmasında, sağlamlaşmasında arıcdı olaraq mübarizə meydanı olub. İnsafən, görkəmli alim Qəzənfər Kazımov da məhz bu qəzet vasitəsi ilə türkün çox möhtəşəm keçmişini ilə bağlı maraqlı yazılarını oxucularına çatdırıb. Müəllif obrazlı olaraq Q.Kazımın türkün dil butası adlandırılmaqda haqlıdır. Ən başlıcası, onun türk dilinin zəngin tarixinə sevgili münasibətini qətiyyənlə diqqətdən kənarə qoymaq olmaz.

Burada bir məqamı da xatırlatmaq olar. Abidə insanları, əlbəttə, canlı olaraq öz dövrlərini yaşayıb əbədiyyətə qovuşurlar. Amma onların parlaq xatirələri birinci növbədə öz əməllərində yaşayır. Yaradıcılıqlarında, əsərlərində pozulmaz izləri qalır. Əlbəttə, görkəmli ustaların yolunu davam etdirən varislər də xüsusi rola malikdir. Bu gün Mürsəl Həkimovun adını sıradan bir alim kimi çəkmək olmaz. Onun da ədəbiyyatla bağlı tədqiqatlarda xüsusi yeri var. Ən başlıcası, Mürsəl Həkimli görkəmli folklorşünas alimdir. Aşiq sənətinin tədqiqatında pozulmaz izləri var. Xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanıb nəşr olunmasında onun xidmətlərini danmaq mümkündür deyil.

Biz poemada M.Həkimlini təkə folklorşünas alim kimi yox, həm də fədakar bir pədaoq, həssas bir müəllim kimi görürük. Onun humanizmi, insanlığı, ən başlıcası, tələbə gənclərə ləyaqətli münasibət əsər boyu çox böyük sevgi ilə anılır. Müəllif abidə insanları xarakterizə edərkən Mürsəl Həkimli də açıq, aydın, təbessümlü baxışları ilə onun gözəl-ürününü önünə gəlir:

Mürsəl Həkimli gəldi, yaddaşında gördünü,
Varlığında duyğular xoş ovqata büründü.

Açıldı çiçək-çəmək, xatirələr gülləndi,
Misralar dilə gəldi, qafiyələr telləndi.

Tələbləri çox deyil, amma yaman sərtdi,
Yolu azan tələbə sanki ona dərddi.

kimlinin öz tələbələrində doğma münasibətini, atalıq münasibətini ayrıca qeyd edək. Kəndən gəlmiş bir gəncin müəllimi tərəfindən diqqətə alınması onu qürurlandırır, özünə inamını artırır. Ona təlqin edir ki, sən həyatda tək deyilsən. Bu doğmalığı, bu ünsiyyət tələbə üçün sanki onu qanadlandıran duyğulara çevrilir. Müəllimi onun yanında yeriyir, onun həyatı ilə bağlı suallar verir. Ata-anasının nə işlə məşğul olduğunu öyanır, ailə vəziyyəti ilə maraqlanır. Bütün bunları elə səmimiyyətlə, elə doğmalılıqla göstərir ki, tələbə öz müəlliminə əsl mənəvi atası kimi qavrayır. Biz bu yüksək insani münasibətin çox dəqiq və aydın təsvirlərini əsərdə də oxuyuruq.

Mənə elə gəlir ki, professor Mürsəl Həkimlinin bu cəhətlərini əsərdə belə aydın motivlərlə təsvir olunması çox əhəmiyyətlidir. Ən başlıcası, ona görə ki, indi cəmiyyətdə bir yadlaşma gedir. Deməli, tələbə-müəllim münasibətində də bir yadlaşma var. Bu baxımdan onun öz tələbələrində doğma, isti yanaşması əsl önməkdir. Müəllif çox təbi, səmimi detallarla müəllimi ilə arasındakı münasibəti poetik canlılıqla gətirir:

Yanınca yeriyirdim, doğma, sımars bilirdim,
Qəlbimə doğmalılıqda onu qəmşar bilirdim.

Deyəsən, kimliyimi özümdən öyrənirdi,
Yerimi, yurdumu da sözümdən öyrənirdi.

Danışardım ona mən atamın həyatından,
Tərəxəmə köçündən, qoyunundan, atından.

Çoxşaqıl anamın nağılı dilimdən,
Dinlədikcə keçirdi elatımdan, elimdən.

Deyirdim, ay müəllim, gecələr yatmırsınız,
Dolanıb dörd bir yanı Ay kimi batmırsınız.

Gülmüsünü dəydirdi - bir gün ata olarsan,
Bilərsən övlad nədir, sən qayığı dolarsan.
Biz burada müdrik Mürsəl müəllimin ən kiçik cizgilərdə ifadə olunan hərəkətlərini də dəqiq təsvir edirik. O, öz tələbəsinin məna və sağlamlığına, saflığına tam əmin olur. Məhz belə məqamlarda

Müəllif təkə Mürsəl müəllimin tələbələrə atalıq qayğısını pambıq yığımı dövrü ilə bitirmir. Əsərin başqa fəsilələrində də Mürsəl müəllimin ona etibarını xatırladır. Necə yekxək inam bəslədiyini çox qürurlu duyğularla tərənnüm edir. O, Mürsəl müəllimi "bizim qeyrət qalası" adlandırır. Sanki bununda onu Azərbaycan xalqının örnəyi olan bir kişi obrazında təqdim edir. Çox böyük səmimiyyətlə qeyd edir ki, mən onun təbii, qürurlu, zəngin ələmini sözün boyası ilə əbədiləşdirdim.

Müəllif Mürsəl müəllim kimi insanları xarakterizə edərkən çox arası da olsa qeyd edir ki, çıxışlardan danışmağa lüzum görmədim. Demək, buradan belə nəticə çıxır ki, söz ancaq əbədiləşməyə layiq olan obrazları tərənnüm edir. Bu mənəda biz "Xəzanda yaz gülləri" poemasında çox dəyərli insanları qarşılaşdıq kimi əks təsir obrazlarını da görə bilirik. Amma bütün hallarda tələbələrini, eləcə də, müəllimlərin sevimli olan Mürsəl müəllim kimi insanları bu gün üçün də elə yaddaş qalası olaraq xatirələrdə əzəmətlə yaşayırıq. Beləliklə, Mürsəl müəllim haqqında deyilənlər bir daha oxucunu ruhan qanadlandırır. İnsana, insanlığı inamı qorumağı təlqin edir:

Bizim Mürsəl müəllim yurdun qeyrət qalası,
Şəklini belə çəkdim, nəsilərə qalası.

Yazmadım o kəsdən ki, qəlbimdən çıxdaş olub,
Düz yolun üstündə tikan olub, daş olub.

Yazıram o kəsdən ki, işığı varlığında,
Yoluma nur çiləyib aramda, dağında.
Bütün hallarda biz əsər boyu böyüklüyün, ucaqlığın, mənəvi saflığın tərənnümünü görürük. Müəllif yaddaşında əbədi yer tutan obrazlara sözün haqqı mənasında axırcan sevgili münasibətini əsirgəmir.

Həyatda çoxlu gözəlməzliliklər olur. Hətta bəzən adama elə gəlir ki, qarənliq qara buluda dönbü gündüzün də qabağını kəsə bilər. Amma görtürsən ki, Günəş öz işığı bu zənginliyə kəsib döğrayır. Işıqlı insanlar da belədir, qanını, həyatın işığını qoruyanlar da belə insanlardır.